

által a Nádasdy család levéltárából feltárt és mintaszerű kritikai kiadásban közzétett szövegváltozat sem sokkal korábbi (1540 körüli).

Második lépésként a szóban forgó normatíváknak a gyakorlatban történő érvényesülését tekinti át. Arra a következtetésre jut, hogy egyes cikkelyek (nádor szerepe a királyválasztásnál, helytartói szerep, bírói szerep) létező szokást rögzítenek, csakhogy ezek kialakulása nem 1486 előttre tehető, hanem épp a Jagelló-kor fejleményének tekintendő. Leghamarabb 1527-ben hivatkoztak rájuk bevett gyakorlatként, mikor I. Ferdinánd követei a rivális I. János küldöttségével tárgyaltak Olmützben. Más cikkelyek (a nádor főkapitányi, gyámi és közvetítő szerepe) viszont olyan igényeket rögzítenek, amelyek a Habsburg-berendezkedés kezdetén váltak aktuálissá, amikor a magyar rendek az általuk választott legfőbb tisztviselő jogköreit próbálták kiterjeszteni az udvar központosító törekvéseinek ellensúlyozására. Mindezek figyelembevételével a „nádori cikkelyek” szövegszerű megformálását a szerző – meggyőző érveléssel – az 1530-as évekre teszi. Hangsúlyozza, hogy ennek az igénylistának az országgyűlési megerősítésére

sohasem került sor, jóllehet már korán hivatkozási alappá vált, és tartalmának jelentős része – a *Corpus Juris Hungarici* 1584. évi kiadásába való felvétele, továbbá az 1608., 1681. és 1790. évi nádori törvény-cikkekre gyakorolt hatása révén – beépült a magyar jogrendbe.

A bemutatott könyv egy rutinos medievista kiérlelt munkája. Jól körülhatárolt témaválasztása, logikus szerkezete, módszeressége, fölényes forrásismerete, letisztult előadásmódja mind ezt bizonyítja. Különösen hasznosak a szerző téziseinek azonosítása szempontjából az egyes fejezetek végén olvasható részösszegzések, valamint a végső kitekintés. Jóllehet maga a téma inkább csak szaktörténészek érdeklődésére tarthat számot, és a szerző sem törekszik stílusa színesítésére, az alaposan körüljárt problematika és a konkrétumra törekvő fogalmazás a különösebb előképzettség nélküli olvasó számára is befogadhatóvá teszi a művet. Mintaszerűségénél fogva, közvetlen erdélyi vonatkozások híján is, kiérdemli az *Erdélyi Múzeum* olvasóközönségének figyelmét.

Hegyí Géza

A püspökvárostól a fejedelmi székhelyig

Gálfi Emőke: Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében. Kolozsvár, 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.) 203 old.

Gálfi Emőke (sz. 1972), az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetének tudományos munkatársa, ide s tova már egy évtizede foglalkozik a 16. századi Gyulafehérvár történetének vizsgálatával. Nemrég megjelent monográfiájában a város jogi, társadalmi, topográfiai és gazdasági fejlődésével kapcsolatos – részben már közölt – eredményeit összegzi.

A témához forráskiadói tevékenysége, vagyis az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek általa végzett feltárása vezette el: a *protocollumok* lapjain ugyanis meglehetősen gyakran találkozni

Hegyí Géza (1981), tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

nemcsak a fejedelmi udvar tagjainak vagy a levélkeresőknek gyulafehérvári vonatkozású adásvételeivel, végrendelkezéseivel stb., hanem a helyi polgárság magánügyleteivel is. Az új érdeklődési iránynak különös jelentőséget adott az a tény, hogy Kolozsvárhoz, Marosvásárhelyhez vagy a száz városokhoz képest a történészek mindaddig elhanyagolták Fehérvár múltjának feltárását, sőt talán még Tordára vagy Désre vonatkozóan is több szaktanulmány született, mint az egykori püspöki, majd fejedelmi székhelyről. E tekintetben egyedül Kovács András munkássága (főként a gyulafehérvári

városkönyv kiadása,¹ de a székesegyházzal és a püspöki palotával, valamint környezetükkel kapcsolatos topográfiai nyomozásai is) tekinthető érdemi előzménynek. (Itt kell megjegyezni, hogy időközben elkezdődött az erdélyi mezővárosok 1542–1600 közötti történetének módszeres, összehasonlító vizsgálata is Szász Anikó jóvoltából.)

A 16. század második fele kitüntetett időszaknak számít a Maros menti város történetében, mivel egyházi centrumból ekkor vált az újonnan megszületett fejedelemség politikai és közigazgatási fővárosává, ami jelentős mértékben kihatott a település fejlődésére (még ha ez az impulzus önmagában nem is volt elég ahhoz, hogy a városok élvonalába emelje). E váltás jelentőségét már csak azért is hangsúlyozni kell, mert a hazai nagyközönség jelentős hányada mindmáig abban a tévképzetben él, hogy Gyulafehérvár már a középkorban Erdély világi központja is volt. Pedig a vajda a legtrikábban fordult meg itt; sokkal többet tartózkodott – ha egyáltalán a tartományban volt, és nem utazott – Déván, Küküllővárott, később Kolozsvárott, bírói hatáskörét pedig Marosszentimrén, Tordán, majd Kolozsvárott és Vásárhelyen gyakorolta.

Az 1542/1556 utáni fejlemények vizsgálatához azonban elengedhetetlen a kiindulópont, a szekularizáció előtti állapotok részletes ismertetése, amit a szerző nagy erudícióval, a magyar középkori várostörténeti szakirodalom eredményeinek beható ismeretében végez el. E célból – bizonyos kedvező forrásadottságok okán – nem ártall akár a 15. század közepéig visszatekinteni, amit a magam részéről jó döntésnek tartok. Sőt, úgy gondolom, hogy még így is túlságosan *in medias res* kezd a mondandóját: szerencsésebb lett volna, ha indulásként a település középkori fejlődésének sarokpontjait is felvázolja, mint például a római hagyaték, a centrális helyzetet megalapozó 10–11. századi változások, a királyi hospes-településnek az erdélyi püspök részére történő eladományozása (1278), a különféle pusztítások

(1241, 1277, 1438, 1442) hatásai és a főpapoknak már a 14. században megmutatkozó városfejlesztő tevékenysége.

Kezdeként a késő középkori Gyulafehérvár topográfiájával ismerkedhetünk meg, melynek bemutatása során a szerző számos részletkérdést is tisztáz (pl. az ispotály elhelyezkedése). Az egykori római *castrum* területét ölelte fel a püspök és a káptalan között megosztott várnegyed, ahol a székesegyház és a püspöki palota mellett a kanonokok és oltárigazgatók házai, valamint a domonkos és ágostonos kolostor helyezkedtek el; ettől nyugatra feküdt a plébániatemplom és a vásártér köré szerveződő, a püspök birtokában levő mezőváros, délkeletre pedig a káptalan jobbágyai által lakott Major. Utóbbiról a szerző többször is elmondja, hogy lakosai románok voltak (élükön kenézzel), a mezőváros egyértelműen magyar jellegét viszont – talán a magától értetődöttség jegyében – elmulasztja megemlíteni. A település birtokjogi fragmentáltsága nyilván nem kedvezett a fejlődésnek, ahogy viszonylag szűk határa sem; ezt a püspöki városrész lakói a környékbeli káptalani falvak rovására próbálták erővel kiterjeszteni. Minthogy a hatalmaskodásokról beszámoló oklevelek tömegesen sorolják fel a gyulafehérvári résztvevőket (1467-ben csaknem százat), e névanyagot Gálfi jó érzékkel használja fel a mezőváros demográfiai vonzókörzetének és iparostársadalmának elemzésére. Szintén ez alapján becüli a falakon kívül élő polgári (pontosabban jobbágy- és zsellérsorban élő) lakosság számát 600–920 közé, ami azonban véleményem szerint csakis minimumként fogadható el, hiszen az említett névsorok nyilvánvalóan részlegesnek tekinthetők (amit már csak a felsoroltak számának nagyfokú, demográfiai okokkal aligha magyarázható ingadozása is alátámaszt). Ehhez járul a várnegyed lakossága, legalább 100 fő (a püspök jelenléte idején azonban ennek akár kétszerese is), amit a szerző az egyháziak és kíséretük aprólékos számbavételével valószínűsít. A település helyét összességében, a többi püspöki székhelyhez hasonlóan, a másodrendű városok csoportjában jelöli ki.

A lényegi változásokat, mint ismeretes, Izabella királyné és János Zsigmond kényszerű Erdélybe költözése

¹ *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Kovács András. Kvár 1998. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2.)

indította el, akiknek az országgyűlés 1542-ben átadta az épp üresedésben levő püspökség birtokait, ideértve a püspöki palotát és Gyulafehérvár megfelelő részét. Ezt kerekítette ki 1556-ban a káptalani jószágok megszerzése. A szerző részletesen ismerteti azt a folyamatot, ahogy a szekularizáció folyamánként a kanonoki házak is lassanként az udvar mindenkori tagjainak (tanácsosok, kancellisták) kezére kerültek, részint jutalomként, részint fehérvári lakóhelyük biztosítására. Az udvar jelenléte éppúgy elősegítette a város demográfiai növekedését, mint a török elől menekülő lippaiak és temesváriak 1552 körüli befogadása, akik külön fertályt alapítottak itt. Eddig ismeretlen történetüknek a felgöngyölítését szintén Gálfi Emőkének köszönhetjük. Izabella királyné várospolitikája mellett még Báthori István szerepét is nagyra értékeli Fehérvár fejlődésében: ugyanis az ő idejében rögzült itt véglegesen a fejedelemség központja.

A szekularizáció eredményeként a városi vezetés is egységesült: a püspöki és káptalani rész már 1556-ban közös irányítás alá került, 1571-re pedig a lippai fertály önkormányzatát is felszámolták. Ezzel párhuzamosan a városi esküdt polgárok száma négyről hatra, majd 12-re, a külső tanács tagsága pedig 20-ra, majd 40-ra növekedett, ami egyúttal a népességszám megemelkedését is tükrözi (a szerző a század végén már 2500–3000 lakossal számol). A magisztrátus összetételét, működésének szabályszerűségét az ismert tanácsstagokra vonatkozó adatok összegyűjtésével, karrierjük nyomon követésével rekonstruálja. Számba veszi a székváros társadalmát alkotó, egymástól élesen elkülönülő rétegeket: a polgárságot, a nemességet és a katonákat. Előbbiek vagyoni helyzetét az ingatlanjaik értékére vonatkozó adatok összegyűjtésével, társadalmi kapcsolataikat pedig Pécsi Anna négy házasságának története példáján mutatja be. Megismerkedünk a gyalogpuskások és az udvari lovasság szerepével, szervezetével, előljáróival. Korabeli kalendáriumok segítségével számba veszi a település vásárait. Összegyűjti az ekkortájt kialakuló fehérvári céhekre vonatkozó adatokat: különösen tanulságos a helyi ötvöscéh létrejöttének története, amelyet a kolozsvári anyacéhhel folytatott hosszas pereskedésnek köszönhetően részletesen nyomon követhetünk.

Az erdélyi fejedelmek hatalomgyakorlása és a fejedelmi udvar ellátása elképzeltetlenné lett volna közeli, kiterjedt birtokok nélkül, amelyek egyúttal a székváros centrális funkciót is szélesítették. A gyulafehérvári fiskális uradalom 16. századi történetének ismertetése nélkül tehát a székvárosról alkotott kép sem lenne teljes. Ezért szenteli könyve második felét a szerző ennek a témának. Mint már említettük, ez a – Fehér megye több mint felét kitevő – birtoktömb a környékbeli püspöki (Gyulafehérvár-Szentmihálykő, Csombord) és káptalani (Enyed, Ompoly-vidék, Abrudbánya) birtoktestek államosításával jött létre, amelyet az egykori egresi apátság négy falujával (Monora és környéke), valamint a Balassa Menyhért 1562. évi lázadása nyomán elkobzott diódi uradalommal kerekítettek ki. Az így kialakult birtokállomány természetesen nem volt állandó, hiszen a fejedelmek gyakorta adományozták el vagy – a korszak divatos eljárásával – inskribálták az egyes tartozékokat, híveik jutalmazására, az elidegenített jószágok azonban hosszabb-rövidebb idő után rendszerint visszaháramlottak a fiskusra (pl. Enyed csak 1566–1573, ill. 1577–1578 között volt magánkézen, Krakkó viszont 1567-től a korszak végéig a Csákiaké). A laikus olvasó számára száraz adathalmaznak tűnhet, a szaktörténész szempontjából viszont nagyon fontos alapkutatásnak számít, ahogy Gálfi Emőke részletesen tisztázza az egyes tartozékok sorsát (e fejezet azonban, meglátásom szerint, a könyv vége helyett jobban illett volna a második rész elejére). Kísérletet tesz az egyes településeket lakó etnikumok meghatározására is. Ez irányú eredményei többnyire helytállóak, téves azonban Miriszlót pusztán a helységnevé alapján (melyet egyébként is szláv személynévből képeztek, magyar névadással) román lakosságának minősíteni: az Enyed melletti falu magyar voltát a középkortól mindmáig fennálló, életerős katolikus, majd református közössége, illetve tizedfizető volta bizonyítja. Ugyanakkor (Szász) csanád nem magyar, hanem egészen a 20. századig szász (pontosabban az 18. századtól román–szász) falunak számított.

Különös figyelmet fordít a szerző az uradalom szervezetének, irányításának feltárására, melynek során – akárcsak az első részben – a szekularizáció előtti és utáni viszonyokra egyaránt tekintettel van. Számba

veszi az birtokigazgató személyzet élén álló püspöki, majd fejedelmi udvarbírákat (*provisor*), kitérve származásukra, feladataikra és – ami különösen érdekes – fizetségükre is. Rámutat arra, hogy a szekularizációt követően megnövekedett feladataik ellátásában már két *viceprovisor* segítette őket. A szórt adatok összegyűjtésével elhatárolja az uradalom kisebb igazgatási egységeit, az ún. tisztartóságokat (*officiolatus*). Ez irányú eredményei vélhetően a középkori viszonyokra is visszavetíthetők. A késő középkori püspökök gazdálkodását a gyulafehérvári-szentmihálykői uradalom 1552 körüli urbáriumának részletes elemzésével tárja fel, kitérve a különféle adófajtákra és a birtokok összjövödelmére (amelyet évi kb. 3500 forintban állapít meg). Vizsgálódásának jelentőségét nemcsak az adja, hogy a Jakó Zsigmond által immár negyedszázada közzétett forrást elsőként ő aknázza ki érdemben, hanem az is, hogy a szekularizáció utáni időket illetően nem rendelkezünk efféle átfogó összeírással.

Még egy témát fontos kiemelni a második rész tartalmából: az uradalom mezővárosainak (Enyed, Tövis, Krakkó, Igen, Sárd, Zalatna, Abrudbánya) várostörténeti vizsgálatát. Ezek esetében ugyanazon szempontokat alkalmazza, mint az első részben Gyulafehérvárnál, ezzel is megkönnyítve az egyes helyek urbanizáltsági fokának összehasonlítását. Minden esetben szó esik az adott központi hely 16. századi birtoklástörténetéről, magisztrátusáról, vásáraitól, céheiről, peregrinusairól, ingatlanforgalmáról, egyházi és

etnikai viszonyairól stb. A vizsgálódás eredményeként lényegében a korabeli Fehér megye csaknem teljes városhálózatáról képet alkothatunk.

Mindezt jól kiegészíti az egyes mezővárosok bíraira, esküdteire és külső tanácsosaira, továbbá az udvarbírákra és kisegítő személyzetükre vonatkozó adatok táblázatos formában történő közzététele a könyv függelékében. Ugyanitt találjuk a felhasznált könyvészet jegyzékét is – kár, hogy ennek használatát megnehezíti, hogy az egyes szerzőkhöz tartozó tételeket (jóllehet a rövidítések rendszere a címek kulcsszavain alapszik) nem ábécérendben, hanem időrendben sorolja fel.

Összességében tehát Gálfi Emőke műve szélesvásznú, gazdagon adatolt és sok tekintetben revelatív képet nyújt nemcsak Gyulafehérvárnak, hanem tágabb környékének 16. századi történetéről is. Külön méltánylandó, hogy a felhasznált adatok jelentős része mindeddig kiadatlan forrásokból származik, amelyeket a szerző szorgalmas munkával, családi és hiteleshelyi levéltárak időrabló átnézésével tárt fel. Noha szerkezete némileg egyenetlen, ez részben a forrásadottságok számlájára írható, részben pedig annak tulajdonítható, hogy Gálfi kifejezetten az általa feltárt új adatok és összefüggések ismertetésére törekszik. Mindezzel együtt is szilárd alapot biztosít a fejedelmi székváros múltjának megismeréséhez, és mintát nyújt a további kora középkori várostörténeti kutatások számára.

Hegyi Géza

Az ország sója

Draskóczy István: A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek).

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2018. 455 old.

(Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

A kötet a késő középkori Magyarország sókitermelésének szervezését, az országban létező királyi sómonopólium működését, a kitermelést irányító sókamarák tisztségviselőinek személyét, a só kereskedelmét tárgyalja. A szerző az ELTE BTK Középkori és

Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének professzora, az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténeti Kutatócsoport tagja, aki régóta foglalkozik a kötetben tárgyalt kérdésekkel. Korábban megjelent tanulmányaira és akadémiai doktori értekezésére

W. Kovács András (1975), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro